

Rundkirken Skt. Mikaelis i Slesvig

Arkæologisk undersøgelse og rekonstruktion af en gådefuld bygning

Af Jens Velleu

1. Sammenstyrtning, nybygning og nedbrydning
Højt på bakkekammen lidt nord for Slesvig bys middelalderlige byport lå klosterkirken Skt. Mikaelis (fig. 1). Trods drastiske ombygninger (fig. 2) indeholdt den til ind i 1800-årene betydelige rester af en rundbygning. Om dennes ældste anvendelse har der i tidens løb været fremsat mange teorier: Hedensk tempel, pakhuis for engelske købmænd, vagttårn i Slesvigs forsvarssystem er nogle af forslagene. Det var en gådefuld bygning. Efter et mislykket restaureringsforsøg i 1870, hvor halvdelen af bygningen styrtede sammen, blev

de resterende mure nedrevet. På tomten opførtes en korskirke i gule teglsten. Denne blev på grund af forfald nedrevet i juli 1971 til fordel for et kirkeligt centrum, som siden 1973 breder sig på den gamle kirkebakke. Inden nybyggeriet blev der åbnet mulighed for en arkæologisk undersøgelse.

2. De skriftlige kilder

Om bygningen oprindelig er opført som kirke for et tilknyttet kloster af benediktinerordenen, giver de bevarede skriftlige efterretninger ingen endegyldige svar på. I Necro-

Fig. 1. Slesvig malet af Jacob Moritz Wagner ca. 1835. Skt. Mikaelis ses på bakkekammen til venstre. Tårnet midt i billedet rejser sig over byens middelalderlige byport Hohe Tor, som blev nedrevet 1883. Til højre ses domkirken i skikkelsen, før den fik sit store tårn. Opbevares på Svendborg og Omegns Museum.

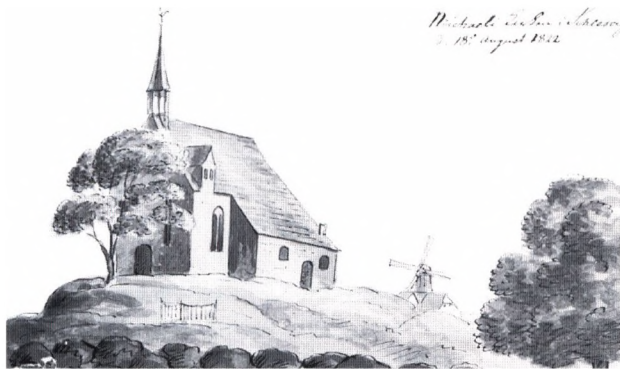

Fig. 2. Skt. Mikaelis fra sydvest gengivet i akvarel 18. august 1822 af O.J.Rawert. Rundkirken er stærkt ændret gennem en tilbygning mod vest fra 1643 og mod syd fra 1668. Opbevares på Det kgl. Bibliotek i København.

logium Lundense nævnes kort efter 1140 en »Rikardus presbiter prepositus slesvicensis, professus Sancti Michaelis«. Et halvt hundrede år senere – i 1191 – får vi oplysning om, at samlaget efter intern uro flyttes til det nyoprettede cistercienserkloster Guldholt en mils vej nord for Slesvig. Fire munke fik dog lov til at blive boende til gudelig betjening for otte nonner. Kort efter flytter munkene tilbage til Slesvig, og problemerne fortsatte.¹ Efter besværlige forhandlinger synes uroen endelig bilagt, og resultatet bekræftes gennem kong Knud 6.s vigtige brev af 31. marts 1196.² Heraf fremgår det, at Mikkelsklosterets omfattende ejendomme i og omkring Slesvig by overgår til cistercienserklosteret i Guldholt. Gennem opregningen får vi for første gang oplysning om de sogne, som byen var inddelt i: Olaf, Peder, Clemens, Vor Frue, Jacob, Trinitatis og Nikolaj. Fra anden siden fremgår det, at også Mikkil senere udgjorde et eget sogn. Det kan i denne sammenhæng nævnes, at der ved udgravningerne 1971-72 blev fundet dele af foden til en døbefont. Den er vel tilkommet, efter at kirken har opnået status som sognekirke.³

Nonnernes senere skæbne er ukendt. Ofte antages det –

og måske med rette – at de blev overflyttet til Holmen i Slesvig nogle få hundrede meter mod sydøst, hvor det endnu bevarede firfløjede anlæg med kirke indviet Johannes Døberer udgør et af det middelalderlige Danmarks bedst bevarede klosterkomplekser.⁴

3. Skt. Mikaelis

Den bygning, som stod frem til restaurering og nedstyrtningen 1870 havde bevaret betydelige rester af en rundbygning. For store deles vedkommende var den opført i tufsten fra Rhinegnene. Herved er den i arkitekturhistorien ofte blevet behandlet sammen med de andre jyske tufstenskirker.⁵ Opmålinger fra 1867 af den tyske restaureringsarkitekt E. Hillebrand – kendt gennem kalkeringer fra 1878 af den danske arkitekt og kirkearkæolog H.B. Storck⁶ – viser, at tilbygninger mod syd og vest har ændret den ældre udformning drastisk (fig. 3-4). På planen er mod syd vist forløbet af fremgravede fundamenter – »Alter Fundament« – som klart har tilhørt rundbygningen. Mod nord inde i kirken var bevaret to fag af en rundgang, som med firkantede piller var adskilt fra det cirkulære midtrum. Hvordan rundkirkens udformning har været mod vest giver de bevarede murforløb ikke svar på. Gennem årene er der fremkommet flere rekonstruktionsforsøg, hvor især pillernes antal og placering har været genstand for overvejelser. Østafslutningen med tre apsider var alle enige om – bortset fra den svenske arkitekturhistoriker Hugo F. Frölén, som 1910-11 foreslog, at rundkirken oprindelig blot havde haft een central apsis beliggende længere mod øst.⁷

4. Udgravningerne 1971-72

De arkæologiske undersøgelser på tomten efter nedbrydningen af korskirken blev overdraget undertegnede med Roni Wallin som arkitekt. Den ansvarlige institution for undersøgelserne var »Abteilung für Wikingerforschung und mittelalterl. Siedlungsarchäologie des Landesmuseum

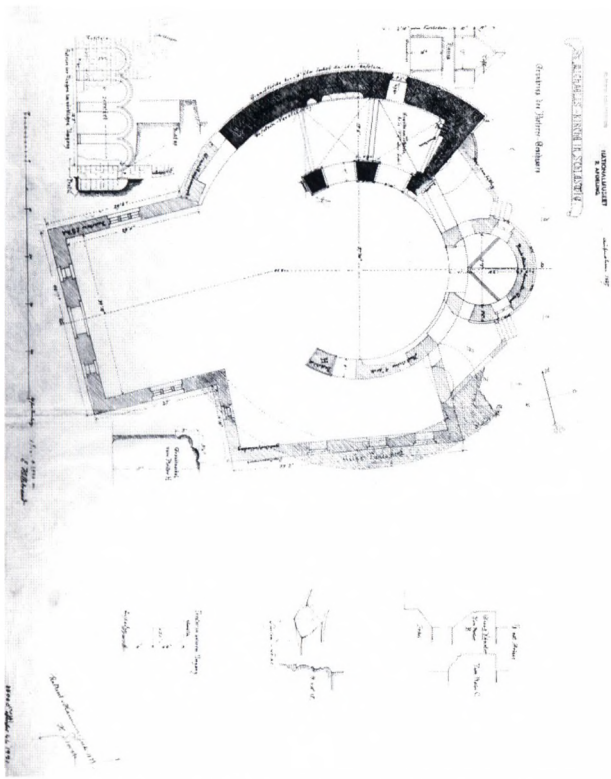

Fig. 3. Opmåling fra 1867 af Skt. Mikaelis ved den tyske arkitekt E. Hillebrand gengivet efter en kalke udført af den danske arkitekt H.B. Storck i 1878. Der er vist plan af nederste etage samt en række detaljer. Kom sammen med fig. 4 til Nationalmuseet i København med Storck store aflevering i 1922.

für Vor- und Frühgeschichte Schleswig«. Finansieringen blev afholdt af det dengang løbende forskningsprojekt »Sonderforschungsbereich 17 an der Universität Kiel«.⁸

En måneds prøveudgravning udførtes i september-oktober 1971 efterfulgt af en afsluttende kampagne i juni-august 1972. Resultaterne af de tilsammen 4 måneder lange arkæologiske undersøgelser afklarede mange af de spørgsmål, som arkitekturhistorikerne tidligere forgæves havde søgt løst.

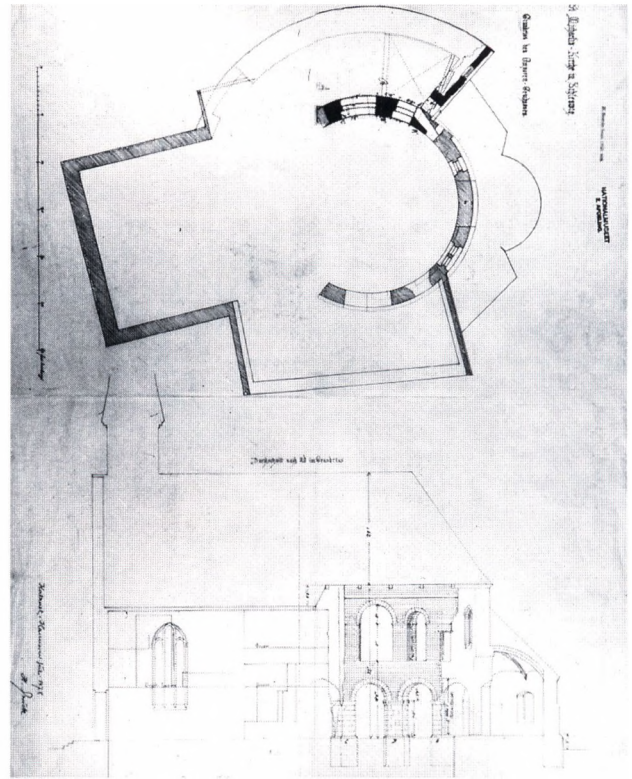

Fig. 4. Opmåling fra 1867 af Skt. Mikaelis ved E. Hillebrand gengivet efter en kalke udført af den danske arkitekt H.B. Storck i 1878. Der er vist plan af øvre etage samt øst-vest snit. Som på fig. 3 er der med forskellig skravering antydnet forskellige byggeperioder. Opbevares på Nationalmuseet i København.

Det viste sig hurtigt, at korskirken var bygget nøjagtigt på rundkirkens plads. Den nye apsis med alteret blev placeret, hvor den gamle havde stået. Nybyggeriet kom derved til at ødelægge store dele af de ældre fundamentforløb (fig. 5). Men nok var bevaret til, at et overraskende nyt billede af rundbygningens historie kunne etableres.

Hurtigt viste det sig, at fundamenterne i de to kredse var opbygget på vidt forskellig måde. Den indre, hvorpå de få

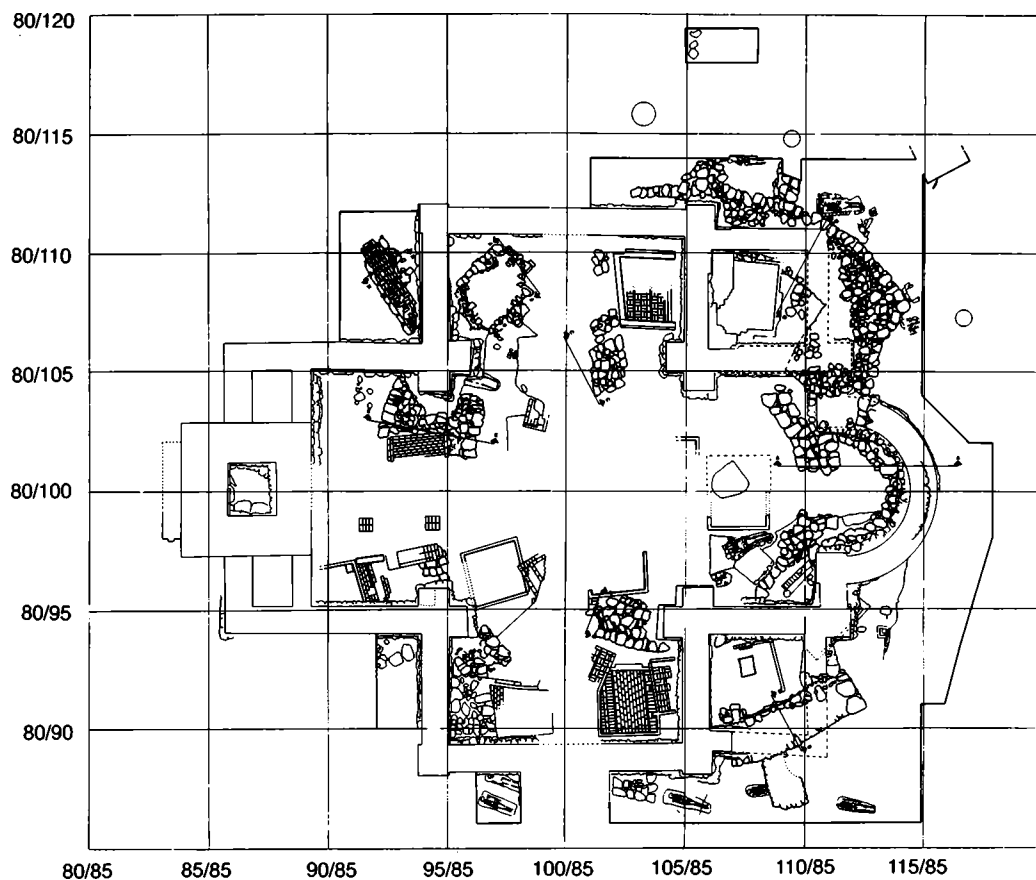

Fig. 5. Forenklet plan af de i 1971-72 frilagte murforløb, fundamentrester og begravelser. Med pile er vist de snitopmålinger af fundamenter, som blev udført. Afstanden mellem koordinatlignerne er 5 m.

bevarede arkadepiller stod, var opbygget af ensartet store sten lagt i regelmæssige skifter med fire i hvert. Den ydre kreds var bygget af mindre sten uden klar lagdeling og betydeligt dybere nedgraved. Forløbet mod nord var mærkeligt nok betragteligt bredere. Mod vest, hvor ældre murede begravelser havde fjernet de fleste fundamenter, var der dog af den ydre kreds bevaret et forløb, der viste en fortykkelse ind i bygningens rundgang.

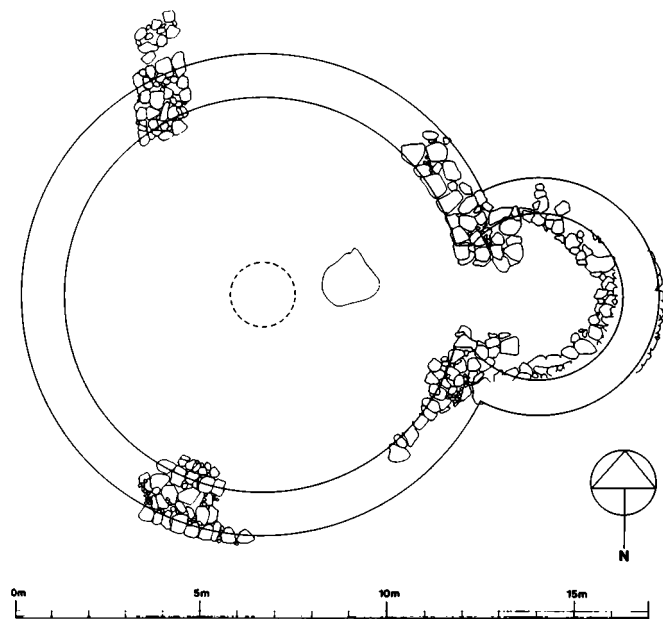
Mod nordøst var forbindelsen mellem de to fundament-

krede bevaret i fuld udstrækning. Her var ifølge ældre iagttagelser (jf. fig. 3) placeret en sideapsis. Efter en besværlig frilægning – korskirkens mure måtte fjernes med lufthammer – kunne det påvises, at tværfundamentet var bygget samtidig med yderfundamentet, samt at det åbenbart var bygget op til det indre kredsfundament med det tilhørende apsisfundament. Der kunne ikke herske tvivl om, at det indre fundament var bygget først som et sluttet hele, hvorefter yderfundament med de to østlige tværforbindinger var påbygget.

Forklaringen på denne tidsforskel må med stor sandsynlighed forklares ved, at det indre fundament oprindeligt har båret en lille rundkirke ca. 13 m i diameter (fig. 6-7). Senere er denne blevet udvidet med rundgangen, og den lille rundkirkes mure erstattedes af piller. Nu kunne det synes naturligt, om man ved samme lejlighed havde flyttet apsis ud, så den knyttede sig til den nye ydermur. Det skete dog ikke. Man valgte den mærkelige løsning at bibeholde placeringen i et indhak mod øst (fig. 8-9). Grunden hertil var, at man simpelthen ikke havde andre muligheder. Den oprin-

Fig. 6. Rekonstrueret grundplan af den lille oprindelige rundkirke udarbejdet med udgangspunkt i de bevarede fundamentrester. Der er i skibet antydnet en central pille, som kan have hvilet på et stor sten. En sådan fandtes lidt øst for, men den kan være flyttet i forbindelse med anlæggelse af gravkamrene.

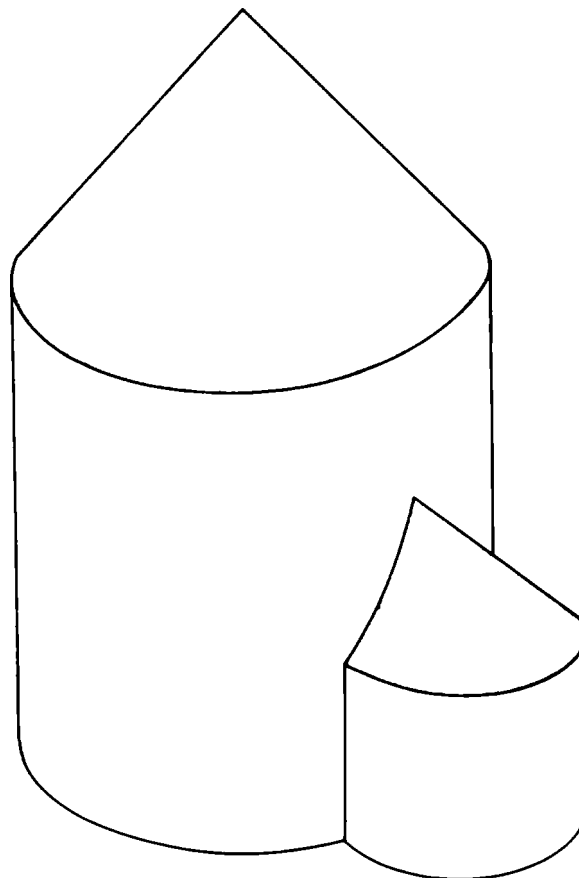
Fig. 7. Den oprindelige rundkirke vist i aksonometri. Vist i samme mål som fig. 6. ▶

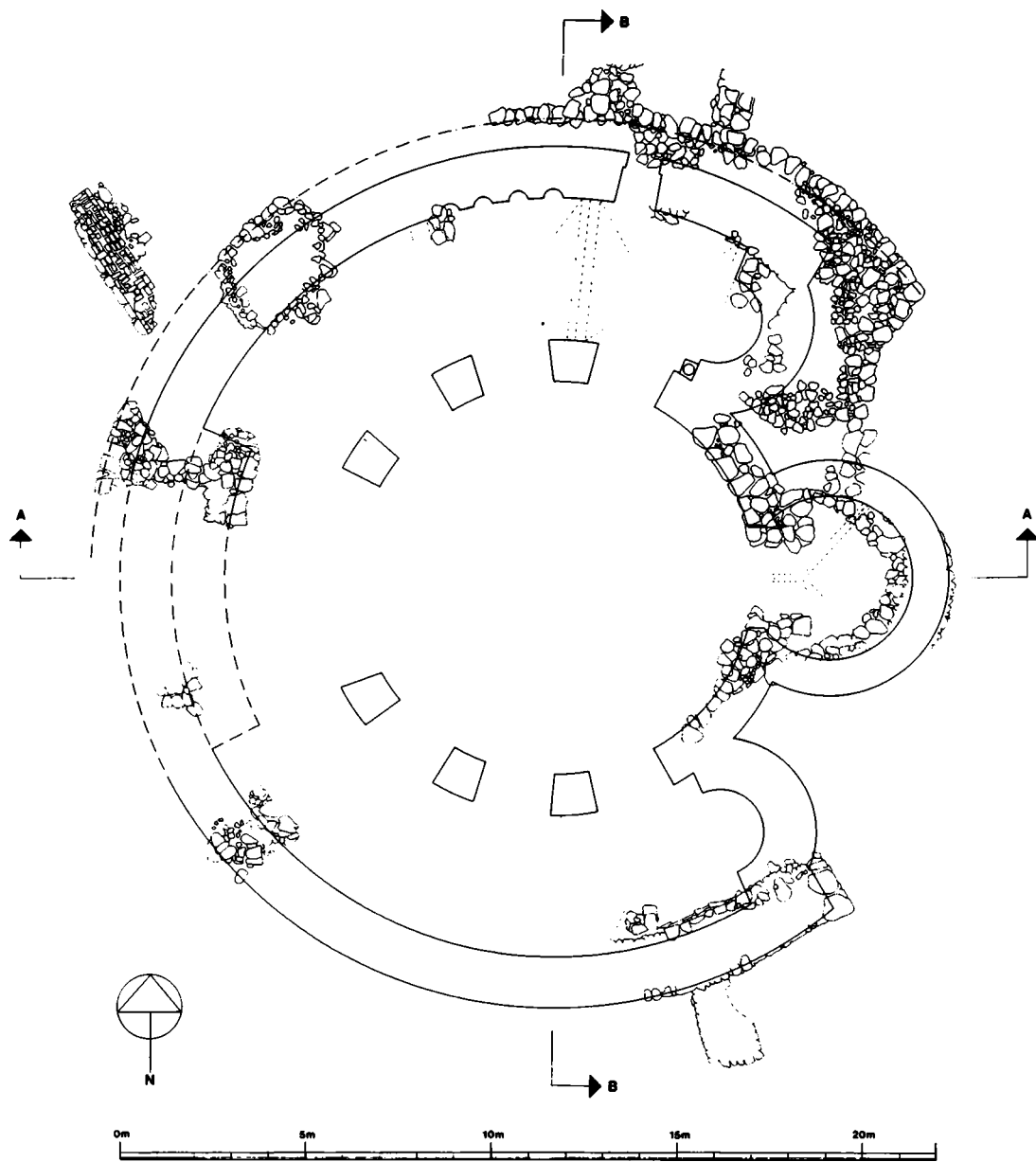

delige bygning var placeret så yderligt på bakkeplateauet, at en udflyttet apsis ville komme til at svæve i luften. Den enestående løsning på byggeriets østafslutning underbygger den valgte tolkning af byggeforløbet.

5. Rekonstruktion

Hovedresultaterne af undersøgelserne 1971-72 er blevet offentliggjort i en lille samling mindre afhandlinger.⁹ I forbindelse med bearbejdningen af det omfattende fund- og dokumentationsmateriale er der udarbejdet en række ren-

◀ Fig. 8. Rekonstrueret grundplan af den udvidede rundkirke udarbejdet med udgangspunkt i de bevarede fundamentrester suppleret med ældre bygningsarkæologiske iagttagelser – især Hillebrands opmålinger fra 1867. Der bør lægges mærke til fundamentforløbet mod nord, som er betydeligt bredere end mod syd. Det er uklart, om forløbet her på et tidspunkt har givet anledning til en anden løsning på byggeriet end det kendte. Den viste fortykkelse af den vestre del af fundamentet ind i rundgangen har åbenbart haft en funktion i forbindelse med en indgang. Hvordan denne fortykkelse har influeret på antal og forløb af de centrale piller er uklart. Der er her valgt løsningen med udeladelse af en pille i et nogenlunde regelmæssigt forløb. De fire fundamenter, som strækker sig ud fra ydermurene skal sikkert ses i relation til en stråbepille (mod syd) og et våbenhus (ud for døren mod nord). Fundamentet med bevaret murværk i tegl mod nordvest håbede vi kunne sættes i relation til klosterbygninger beliggende i området. Yderligere søgen i området var dog resultatløse. De markerede snit A-A og B-B er vist fig. 10 og 11.

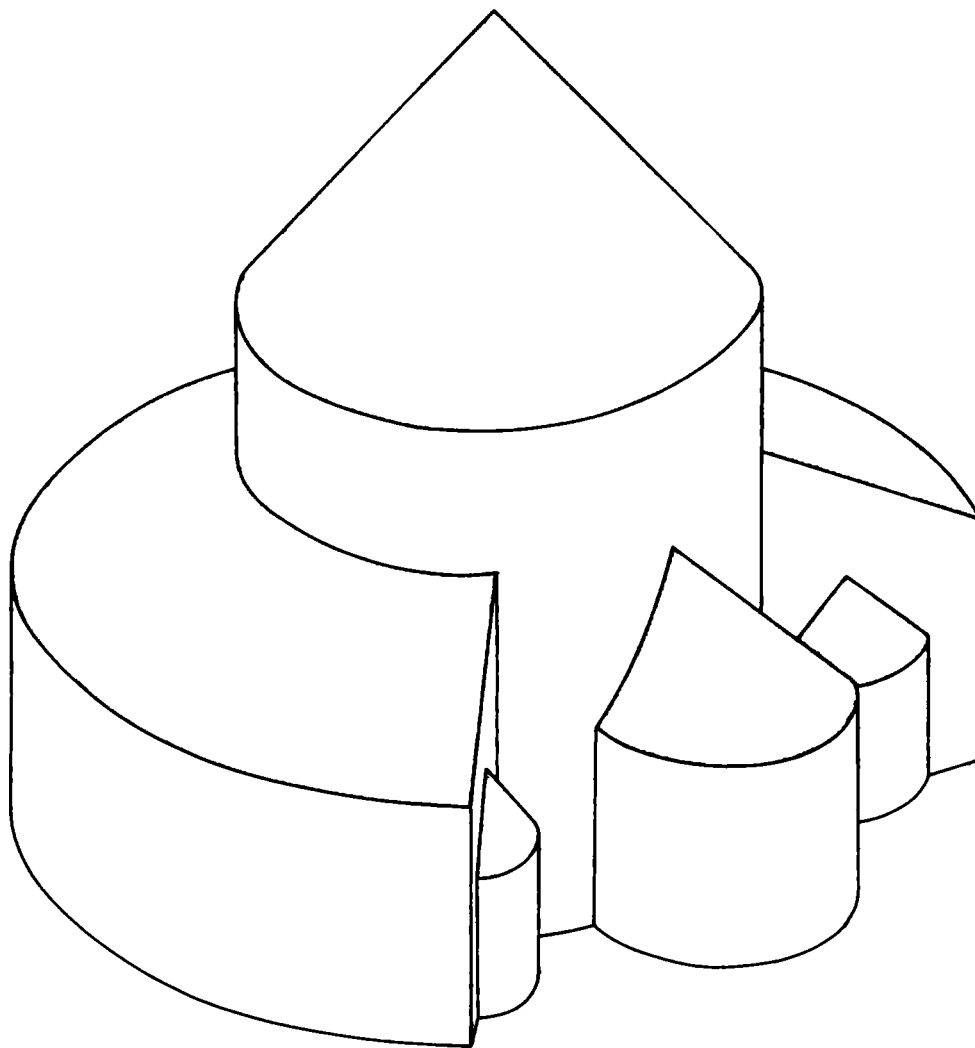

Fig. 9. Den udvidede rundkirke vist i aksonometri. Vist i samme mål som fig. 8.

Fig. 10. Rekonstrueret snit – A-A på fig. 8 – gennem den udvidede rundkirke set mod nord. Resultatet bygger i stor udstrækning på snittet vist fig. 4. Et veldokumenteret bud på udformningen mod vest kan ikke gives med udgangspunkt i det forhåndenværende kildemateriale. Den viste udformning af snittet inddrager åbenbart mindre ændringer foretaget i tiden efter den første færdiggørelse.

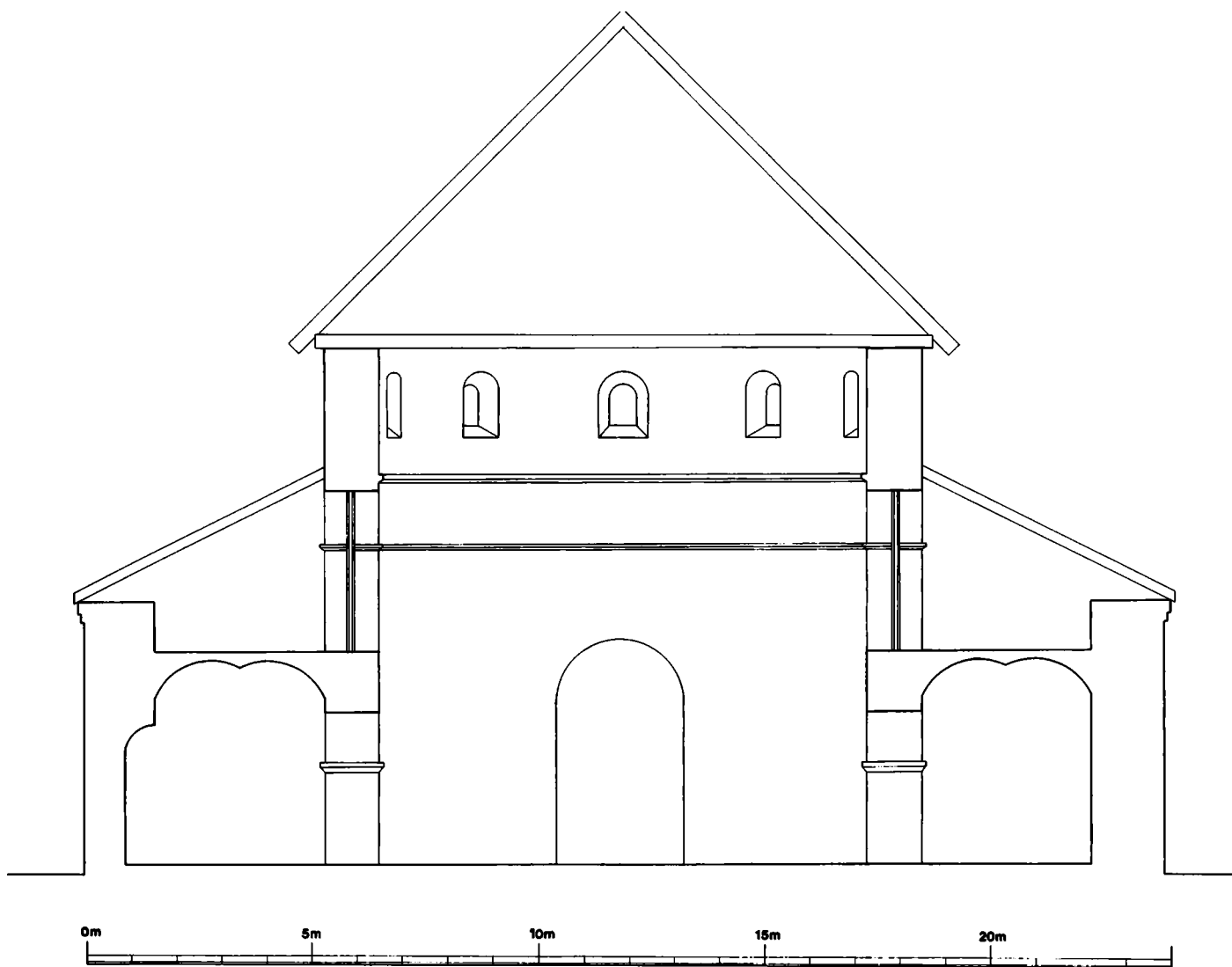
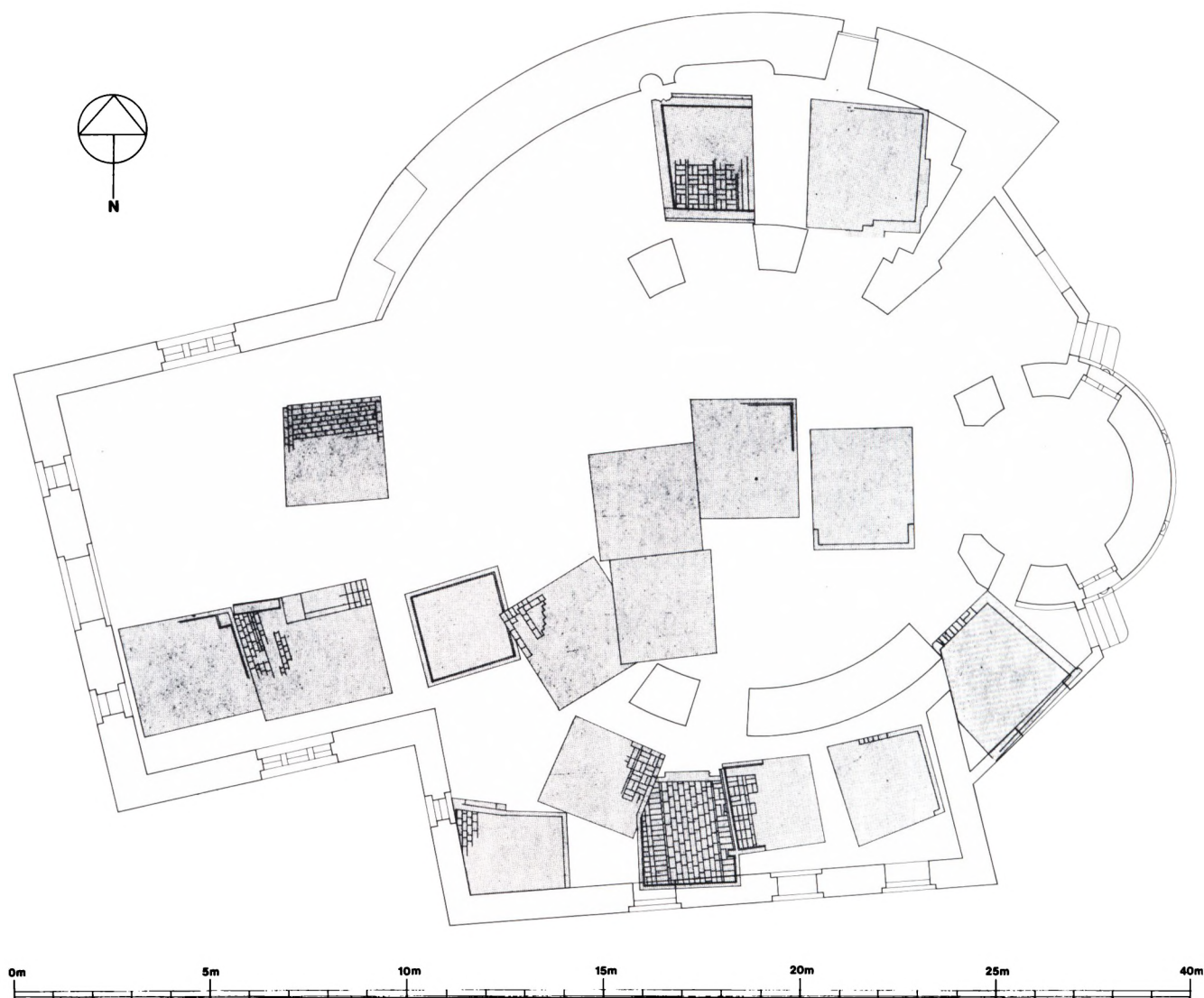

Fig. 11. Rekonstrueret snit – B-B på fig. 8 – gennem den udvidede rundkirke set mod øst. Det er lagt, så det mod nord – til venstre – går gennem en af de små nicher, der var udsparet i ydermuren (jf. fig. 3). De nederste dele udgør de sikreste partier. Taghøjder og øverste del med vinduernes placering er usikre.

Fig. 12. Plan af kirken, som den tegnede sig 1867 med udvidelserne mod vest og syd fra 1643 og 1668. De i 1971-72 påviste murede gravkamre er vist. Af nogle var blot ganske få rester bevaret, af andre både gulve belagt med mursten og kalkede vægge med sort bemaling. I nogle var bevaret betydelige rester af kister og gravudstyr. Det gælder for eksempel det sydligste og centralt beliggende kammer i sydudvidelsen med en kvindegrav indeholdende fine silketekstiler, glasperler og kam.

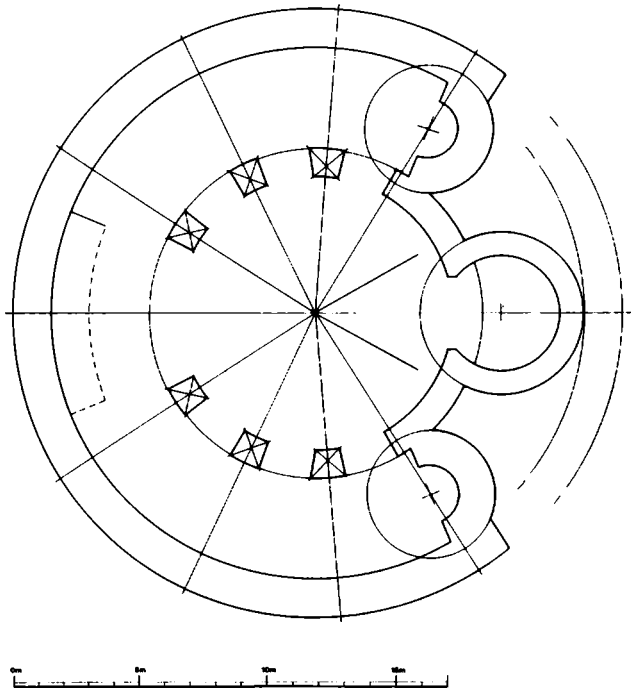

Fig. 13. Forsøg på at anskueliggøre nogle mulige konstruktionsprincipper ved byggeriet af den udvidede rundkirke. Ved en strengt symmetrisk udformet opbygning af grundplanen ville de 12 vinkler mellem de viste konstruktionelinier fra centrum gennem pillerne, apsidernes centre med videre være lige store. Det er ikke blevet tilfældet. Grunden hertil kan muligvis være, at nybyggeriet har skullet tage hensyn til den ældre stående bygning. Muligvis har resultatet formet sig efter ganske anderledes endnu ikke klarlagte principper.

og rekonstruktionstegninger.¹⁰ De sidste tager naturligvis udgangspunkt i de fremgravede fundamentrester, men bygger også i vid udstrækning på ældre opmålinger og iagttagelser. De to bygningsfaser kan sættes i relation til en lang række arkitekturhistoriske fænomener, som der her ikke skal tages stilling til. For den udvidede rundkirke spiller

byggematerialet – tuf indført fra Rhinegnene – naturligvis en væsentlig rolle set i sammenhæng med de mange fundne arkitekturdetaljer, der peger på en opførelse i 1100-årene. Kombinationen rundkirke og kloster kan blot påvises et enkelt andet sted i Norden: Skt. Olavsklosteret i Tønsberg i Norge.¹¹ Det skal påpeges, at der i Slesvig ved de arkæologiske undersøgelser i området ikke blev fundet sikre spor af klosterbygninger. Et forsøg på dateringen og diskussion af funktionen af den ældre enkle rundkirke skal også her forbigås.

Ved udarbejdelsen af rekonstruktionstegningerne er der lagt vægt på at give et bud på, hvordan bygningerne med størst mulig enkelhed kan have været udtænkt af de oprindelige arkitekter. Ændrede byggeplaner og forandringer kan i flere tilfælde have ført til andre løsninger. Flere spørgsmål er forblevet ubesvarede – således indgangenes placering og udformningen af den udvidede bygnings vestafslutning (fig. 10-11 og 13).

I forbindelse med de arkæologiske undersøgelser 1971-72 blev der, som det kunne forventes, også frilagt en lang række begravelser strækkende sig fra middelalderen til ind i 1800-årene¹² (jf. fig. 5). Store arealer inde i kirken var optaget af murede gravkamre (fig. 12). Disse og fundene herfra fortæller om renæssancens og barokkens gravskik.¹³ Som vanligt ved kirkeudgravninger fandt vi også en række mønter – 90 ialt. De er med den velkendte omhyggelighed bestemt af Jørgen Steen Jensen på Den kongelige Mønt- og Medaillesamling i København.¹⁴

En række bygningsdetaljer, hvor især to søjlebaser af granit med menneske- og dyreudsmykning skal nævnes, kan bidrage til at danne et mere nuanceret billede af arkitekturen.¹⁵ Gennem undersøgelserne på kirkebakken i Slesvig blev en række spørgsmål afklaret, men mange nye dukkede op. Derfor vil den fortsat kunne karakteriseres som den gådefulde rundkirke.¹⁶

Noter

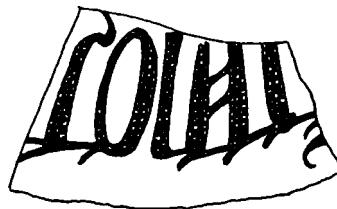
1. Beretningen på latin, som stammer fra 1289, er trykt flere gange efter forskellige oveleveringer. Se oversigt i Diplomatarium Danicum I,3 nr. 169, København 1976. Her redegøres der også for rettelsen af tekstens 1192 til 1191. Delc af teksten fra manuskriptet »Resens Atlas« er i Erik Bøeghs oversættelse bragt i Vellev 1982. Beretningen findes i to nær identiske udgaver i manuskriptet på Det kgl. Bibliotek: Uldall 186 fol. bd. 2 s. 403 ff. og 771 ff. Den sidste under Ribe Stift! En udgivelse af den samlede danske oversættelse er planlagt.
2. Diplomatarium Danicum I,3 nr. 216, København 1976, hvor der redegøres for tekstens komplicerede overleveringshistorie.
3. Foto af foden bragt i Vellev 1973 (b) s. 14.
4. En diskussion med omfangsrige henvisninger – også til Mikkelskirkens og Mikkelsklosteret historie – kan findes i »Die Kunstdenkmäler der Stadt Schleswig. Bd. 3 Kirchen, Klöster und Hospitäler. Bearbeitet von Deert Lafrenz«. München og Berlin 1985.
5. Der skal her blot henvises til den klassiske publikation med opmålinger: Helms 1894.
6. De originale opmålinger er forgæves eftersøgt i forbindelse med bearbejdningen af undersøgelserne 1971-72. I den forbindelse blev vi opmærksom på Storcks kalkeringer, der i dag opbevares på Nationalmuseet.
7. Frölén 1910-11. Bd. 2 s.6.
8. Lederen af »Abteilung für Wikingerforschung«, Kurt Schietzel, takkes for tildelingen af den spændende opgave, samt for de frie forhold, som blev tildelt de to udgravere, der havde basis fra det nyoprettede fag for middelalderarkæologi på Aarhus Universitet. Ligeledes takkes Slesvigs byarkæolog Volker Vogel for et minderigt samarbejde.
9. Vellev 1971, 1972 (a), 1972 (b), 1973 (a), 1973 (b) samt 1982.
10. Tegningsarbejdet blev udført af arkitekt Lars Hammer på tegnestuen på museet på Moesgård med en bevilling fra »Landesamt für Denkmalpflege Schleswig-Holstein« i Kiel.
11. Lunde 1971.
12. Skeletmaterialet er undersøgt af J. Balslev Jørgensen, Universitetets Anthropologiske Laboratorium i København. Rapport af 23.3.1979.
13. Fra flere af gravene stammer et ganske velbevaret udstyr. Det gælder for eksempel en begravelse i kirkens sydlige udvidelse – omkring koordinat 103/92 – med silketekstiler, glasperler og kam.
14. Tre af de ældste mønter er bragt i Steen Jensen 1973, og en kort oversigt er bragt i Steen Jensen 1974.
15. Vellev 1972 (b).
16. Undersøgelserne er kort beskrevet af de i litteraturlisten under Jens Vellev anførte titler. Et større manuskript er udarbejdet. I forkortet form

er dette oversat til tysk. Forfatteren håber på i nærmeste fremtid at kunne afse tid til en færdigredigering af begge manuskripter.

- De i artiklen bragte tegninger er udført i 1980 af arkitekt Lars Hammer i samråd med forfatteren med udgangspunkt i de originale måleblade udarbejdet under udgravningerne 1971-72 af arkitekt Roni Wallin.

Litteratur

- Frölén, Hugo F.: Nordens befästa rundkyrkor. Bd. 1-2. Stockholm 1910-11.
- Helms, Jakob: Danske Tufstenskirker. København 1894.
- Lunde, Övind: Premonstratenserklosteret i Tønsberg. I: Vestfold-Minne 1971.
- Steen Jensen, Jørgen: Die Münzen. I: Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte. Bd. 18. Schleswig 1973.
- : Småmønter fra de gottorpske dele af Slesvig. I: Numismatisk forening for Nord- og Sydslesvig. 13. årgang, nr. 6, 12. februar 1974.
- Vellev, Jens: Wie sah die Rundkirche »St. Michaelis« in Schleswig aus? I: Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte. Bd. 16. Schleswig 1971.
- : Sct. Mikaelis i Slesvig. En rundkirkes bedrøvelige skæbne. I: Sønderjysk Månedsskrift 1972 (a) nr. 8.
- : Gådefulde skulpturer. I: Den iconographiske Post. 1972 (b) nr. 4-5.
- : Vor tabte rundkirke. I: Skalk 1973 (a) nr. 2
- : Die Ausgrabung der Rundkirche »St. Michaelis« in Schleswig. I: Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte. Bd. 18. Schleswig 1973 (b).
- : Skandale i klosteret. I: Skalk 1982 nr. 1.

Fragment af glasmaleri fundet i en søgegrøft 1971. Teksten lyder sola? og bør vel dateres til tiden omkring 1300. Glasset er klart og grønligt med sort bemaling. Tegning: Birgit Als Hansen.